

Sociale stratificatie en maatschappelijke oriëntaties

Roel Bosker, Wim Meijnen en Rolf van der Velden*

Summary

Social stratification and values

This article focuses on the relation between social stratification and values. Lower social classes are characterized by a conformistic orientation while people from the higher social classes value self-direction. We criticize the linear additive model which is basic to most analyses of social status and mobility effects and suggest some alternatives. These alternative models however show no significant improvement.

We conclude that a more individual-oriented model is best suitable, a model in which the individual educational level and social status are the best predictors of someone's values.

1. Sociale stratificatie en waardenoriëntaties

De relatie tussen de positie die iemand inneemt op de sociale stratificatieladder en zijn of haar visie op de sociale werkelijkheid vormt een belangrijk onderzoeksobject in de stratificatieliteratuur (vgl. Bertram, 1981). Binnen dit thema neemt vooral het werk van Kohn een vooraanstaande plaats in. In een recente monografie (Kohn en Schooler, 1985) worden de ontwikkelingen in

* Roel Bosker en Rolf van der Velden zijn beiden verbonden als thema-coördinatoren aan het RION, Instituut voor Onderwijsonderzoek van de RU Groningen.

Wim Meijnen is hoogleraar bij de vakgroep Onderwijskunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Dit onderzoek was mogelijk dank zij een subsidie van het Instituut voor Onderzoek van het Onderwijs (SVO) te Den Haag (SVO-project nr. 4229).

Een eerdere versie van dit artikel is gepresenteerd als paper tijdens het jubileumcongres NSA V, april 1986, te Amsterdam.

theoretische inzichten van deze onderzoeksgroep en het door hem en anderen daarover verrichte onderzoek beschreven.

De centrale these van Kohn's theorie is dat de sociale laag of klasse waarvan men deel uitmaakt, een belangrijke, zo niet de belangrijkste sociale determinant is van iemands visie op de sociale realiteit, c.q. van iemands waardenoriëntaties. De essentie van de positie van de hogere klasse is, aldus Kohn, dat individuele beslissingen en gedragingen te berekenen zijn, te berekenen consequenties hebben. De essentie van de positie van de lagere klasse daarentegen is het overgeleverd zijn aan krachten buiten iemands controle, welke vaak zelfs onttrokken zijn aan iemands inzicht.

Zelfbepaling, dat wil zeggen zich gedragen op grond van eigen oordeel, belangstelling voor zowel interne disposities als externe consequenties, openstaan voor alternatieven, vertrouwen hebben in de medemens, er zijn eigen morele standaarden op na houden, dat alles is volgens Kohn pas mogelijk wanneer de levensomstandigheden vrijheid van handelen toestaan en er reden is te veronderstellen het eigen lot in handen te hebben. Flexibiliteit in oriëntaties en gedrag als gevolg van een daartoe aanleiding gevende maatschappelijke positie kenmerken derhalve de positie van de hogere sociale strata. Conformisme daarentegen omschrijft Kohn als het volgen van voorschriften van autoriteiten, c.q. het gehoorzamen van superieuren. De materiële en sociale condities van de lagere strata leiden volgens Kohn tot een conformistische oriëntatie op de sociale realiteit.

De vaker gevonden onderlinge verwevenheid van oriëntaties, c.q. de consistentie ervan, geeft aanleiding tot de veronderstelling dat iemands sociale positie diverse soorten oriëntaties zal beïnvloeden. Kohn noemt in dit verband de ouderlijke opvoedingswaarden, de waarden die men voor zichzelf nastreeft, de oriëntaties ten aanzien van werk en maatschappij en de oriëntatie ten aanzien van het eigen functioneren (zelfbeeld).

Het door hem en zijn team verrichte onderzoek zowel in de Verenigde Staten als daarbuiten, evenals het door anderen verrichte onderzoek, bevestigen globaal zijn stelling: de lagere strata vertonen meer neiging tot conformisme dan de hogere. Na te hebben gecontroleerd voor veel andere structurele factoren houdt hij staande dat temidden van andere statusspecifieke factoren het met name de werkomstandigheden zijn en in mindere mate het opleidingsniveau die de neiging tot conformisme dan wel zelfbepaling oproepen (Kohn, 1981).

Ook in Nederland wordt dit beeld grotendeels teruggevonden (zie bijv. Meijnen, 1977; Tax, 1982; en Jansen, 1983), zij het dat de analyses hier aanleiding geven om aan het opleidingsniveau een groter gewicht toe te kennen (zie bijv. Meijnen, 1984).

De vraag of het vooral de opleidingskenmerken zijn die de waardenoriëntatie beïnvloeden of juist de beroepskenmerken, zullen we voorlopig even laten rusten. Gemeenschappelijk evenwel in de analyses van Kohn en Meijnen is dat men uitgaat van additieve, onafhankelijke effecten van indicatoren van sociale gelaagdheid, zoals de beroeps- en opleidingskenmerken van een persoon en gelijksoortige kenmerken van de huwelijkspartner. In de literatuur wordt dit ook wel aangeduid met de term: lineair additief statusmodel. In algemene termen geformuleerd kan men dit model als volgt omschrijven:

$$y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_mx_m,$$

waarbij de afhankelijke variabele y een of andere waardenoriëntatie representeert, b_0 een constante is, x_1 tot en met x_m de indicatoren van de sociale positie vormen (in dit geval dus de beroeps- en opleidingskenmerken van beide echtgenoten) en b_1 tot en met b_m de bijbehorende regressiecoëfficiënten.

De kritiek op dit model heeft vooral betrekking op de veronderstelde additiviteit van de afzonderlijke status-indicatoren. Is het zo dat een hoog beroepsniveau compenseert voor een lage opleiding en omgekeerd? Of vormen sociale strata méér dan de (al dan niet gewogen) som van een aantal indicatoren en kunnen we pas van een sociaal stratum spreken indien een zekere mate van overeenstemming aanwezig is tussen de indicatoren? En anderzijds, oefent discrepantie tussen de statusindicatoren nog een afzonderlijk effect uit op de waardenoriëntaties die iemand koestert?

Dit probleem krijgt nog een extra dimensie als we niet het individu, maar de sociale status van een gezin i.c. de ouders als studie-object nemen. Dat is het geval in veel gezinssocialisatie-onderzoek. Opnieuw kan dan de vraag gesteld worden: is het zinvol een gezin toe te rekenen tot een sociaal stratum op grond van de som van een aantal kenmerken van beide ouders en: oefent discrepantie tussen statusindicatoren van de beide ouders nog een afzonderlijk effect uit op de waardenoriëntatie van beiden?

In de literatuur wordt een drietal belangrijke alternatieven voor het lineair additief statusmodel geformuleerd.

De eerste zouden we willen aanduiden als de 'homogeniteitshypothese': deze veronderstelt dat slechts bepaalde welomschreven groeperingen als een subcultuur kunnen worden aangemerkt. Zo rekent Oevermann (1972) in zijn onderzoek naar de relatie tussen taalgebruik en sociale herkomst alleen die kinderen tot de arbeidersklasse, waarvan de vader ongeschoold werk verricht, een lagere opleiding heeft en bovenzien zelf afkomstig is uit de arbeidersklasse. De homogeniteitshypothese zouden we als volgt kunnen formu-

leren: wanneer in termen van sociale gelaagdheid iemands positie homogeen is, dat wil zeggen zowel in actueel als historisch opzicht consistent en stabiel, dan zullen de invloeden van de sociale indicatoren met betrekking tot de waardenoriëntatie elkaar versterken.

Het tweede alternatief is in de literatuur bekend geworden onder de noemer 'status-kristallisatie' (Lanski, 1954) of 'status-inconsistentie' (vgl. Hope, 1975). Algemeen geformuleerd houdt deze theorie in, dat discrepanties tussen de afzonderlijke status-indicatoren een afzonderlijk effect uitoefenen op de waardenoriëntatie. In het kader van dit artikel zullen we een specifieke vorm hiervan, de 'dominantie-hypothese', nader uitwerken. Kortweg komt deze erop neer dat bij heterogeen samengestelde statusgroepen individuen zich oriënteren op de hoogste van de statusgroepen waartoe ze behoren.

Een derde alternatief heeft betrekking op de vraag of men wel mag spreken over de sociale status van een gezin of dat juist uitsluitend de persoonsgebonden statusindicatoren (i.c. de eigen opleiding, het eigen beroep) van belang zijn voor iemands waardenoriëntaties. Als dit laatste correct zou zijn, dan zou moeten blijken dat de waardenoriëntaties van de vrouw voornamelijk door haar eigen positie in de status-hiërarchie bepaald worden, terwijl de waardenoriëntaties van de man in het gezin vooral door zijn eigen positie bepaald worden.

In de hierna volgende analyse zullen we de aangesneden problemen in een aantal stappen onderzoeken.

Na een beschouwing over de gehanteerde dataset en werkwijze, volgt eerst een korte beschrijving van de waardenoriëntaties per onderscheiden sociale laag.

Vervolgens gaan we het lineair additief model vergelijken met de bovengenoemde alternatieve modellen. Daarbij stellen we de volgende onderzoeksvragen aan de orde:

1. Kent een groep individuen die weinig of geen discrepanties vertoont in status-indicatoren een geringere spreiding in waardenoriëntaties dan een gemiddeld genomen vergelijkbare groep waarbij deze discrepanties wel optreden?
2. Zijn de effecten van de afzonderlijke status-indicatoren op de waardenoriëntaties puur additief of treden er statusinconsistentie-effecten op?
3. Wordt de waardenoriëntatie van ouders uitsluitend voorspeld door de eigen positie in de statushiërarchie of moeten we uitgaan van een model waarbij het gezin de centrale eenheid van analyse vormt?

2. Dataset en werkwijze

De analyses worden uitgevoerd op het zogenaamde 'Groningen-cohort'. Dit cohort is in 1972 gestart onder 728 leerlingen die in de stad Groningen het lager onderwijs binnenstroomden. Doel van het project is om de school- en beroepsloopbanen van deze kinderen te volgen en de invloeden van respectievelijk gezin, school en peergroep te achterhalen. Daartoe zijn op een aantal tijdstippen vraaggesprekken gevoerd met de leerlingen, hun ouders en de leerkrachten (zie voor een uitgebreid verslag: Meijnen, 1977, 1984; Bosker, Hofman en Van der Velden, 1985). In deze bijdrage beperken we ons tot een heranalyse van de gegevens over de ouders uit 1972.

In het betreffende onderzoek zijn o.a. de volgende waardenoriëntaties van de ouders verzameld: hiërarchie van opvoedingswaarden van zowel de man als de vrouw, de maatschappelijke oriëntatie van zowel de man als de vrouw, de sekseroloriëntatie van de vrouw en de werkoriëntatie van de man. Volgens Kohn zijn deze variabelen allemaal te ordenen langs de dimensie conformisme versus zelfbepaling.

Als status-indicatoren zijn in de analyse opgenomen: het beroepsniveau van beide echtgenoten, het beroepsniveau van de vader van de vrouw, het beroepsniveau van de kennissen en het opleidingsniveau van beide echtgenoten.¹

In beginsel zou het lineair additief statusmodel eenvoudig onderzocht kunnen worden door te kijken of aan de eerder weergegeven regressievergelijking interactie-termen of hogere-orde termen kunnen worden toegevoegd. Vanwege de multicollineariteit die dan ontstaat, levert die wijze van analyseren geen eenduidige antwoorden op. We zullen daarom de lineaire additiviteit van het model onderzoeken door vooraf alternatieve modellen op te stellen en deze telkens te vergelijken met het eenvoudige lineair additief model.

We beginnen echter met een eenvoudige beschrijving van de relatie tussen sociale status en waardenoriëntaties.

3. De analyse

3.1. Sociaal-economische status en waardenoriëntaties

Voor een eerste indruk van de relatie tussen sociale gelaagdheid en de waardenoriëntaties maken we gebruik van de door Meijnen geconstrueerde index van sociaal-economische status (SES). Deze index die wordt vastgelegd door het gemiddelde van de indicatoren opleidings- en beroepsniveau van de man

en de vrouw (vergelijk Bernstein en Brandis, 1970), zullen we afzetten tegen de oriëntaties in het gezin ten aanzien van opvoeding, maatschappij, werk en rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Bij de oriëntaties ten aanzien van de opvoeding (WHMAN, WHVRO) gaat het om de nadruk die de ouders bij de opvoeding leggen op conformistisch gedrag dan wel op de eigen verantwoordelijkheid van kinderen. De maatschappelijke oriëntaties (MIJMAN, MIJVRO) geven aan, in hoeverre de ouders een starre, rigide en conformistisch georiënteerde visie hebben op een aantal maatschappelijke verschijnselen (zoals criminaliteit, seksueel gedrag). Bij de vrouwen is voorts nagegaan,

Tabel 1. Sociaal-economische status en waardenoriëntatie.

		SES						
		1	2	3	4	5	6	Totaal
WHVRO	gem.	1.85	2.41	2.93	3.58	4.34	4.88	3.08
	sd	1.51	1.53	1.57	1.36	1.32	1.09	1.65
	n	62	182	210	170	79	25	728
MIJVRO	gem.	1.66	1.95	2.51	2.92	3.71	3.60	2.56
	sd	1.14	1.46	1.38	1.43	1.05	.91	1.48
	n	62	182	210	170	79	25	728
SEROL	gem.	3.61	5.03	5.52	6.19	8.28	8.95	5.87
	sd	2.66	3.02	3.03	3.17	3.87	3.83	3.40
	n	38	142	183	145	67	21	596
WHMAN	gem.	2.41	3.21	3.46	4.02	4.41	4.75	3.68
	sd	1.41	1.47	1.41	1.50	1.72	1.55	1.57
	n	22	115	166	143	64	20	530
MIJMAN	gem.	1.51	2.43	2.99	3.66	4.22	4.33	3.12
	sd	1.48	1.39	1.32	1.35	1.28	1.02	1.53
	n	37	142	173	146	68	21	587
WERK	gem.	59.95	60.81	62.57	64.38	67.18	67.39	63.11
	sd	4.22	3.95	4.35	4.61	3.89	4.95	4.84
	n	41	147	184	151	71	23	617

waarbij:
 WHVRO = waardenhiërarchie vrouw
 MIJVRO = maatschappelijke oriëntatie vrouw
 SEROL = sekseroloriëntatie vrouw
 WHMAN = waardenhiërarchie man
 MIJMAN = maatschappelijke oriëntatie man
 WERK = werkorientatie man

in hoeverre ze een progressieve attitude hebben ten aanzien van de rolverdeling tussen mannen en vrouwen (SEROL). Bij de mannen tenslotte is nagegaan of ze in het werk vooral intrinsieke aspecten van belang vinden (verantwoordelijkheid, zelfstandigheid) of juist extrinsieke aspecten prevaleren (beloning e.d.).

Duidelijk zien we dat met het stijgen van de sociaal-economische status in de opvoeding een grotere nadruk wordt gelegd op zelfbepaling, zoals bijvoorbeeld het zelfstandig kunnen handelen van kinderen. Voorts blijken zowel mannen als vrouwen uit de lagere sociale strata een meer autoritaire visie te hebben op wat maatschappelijk acceptabel is en sterker geneigd te zijn tot conformisme dan degenen afkomstig uit de hogere sociale strata.

Hetzelfde beeld komt naar voren bij de houdingen van de vrouwen ten aanzien van de rolverdeling en van de mannen ten aanzien van het werk. Vrouwen uit de lagere milieus vinden in het algemeen dat er een striktere scheiding hoort te zijn tussen de taken van de getrouwde vrouw enerzijds (zoals boodschappen doen, kinderen verzorgen e.d.) en de taken van de man anderzijds (autorijden, buitenshuis werken etc.). Vrouwen uit de hogere milieus neigen naar een meer egalitaire taakverdeling tussen mannen en vrouwen.

Mannen uit de hogere sociale strata benadrukken bij de beoordeling van werk vooral de intrinsieke aspecten, zoals de mate van vrijheid, de mogelijkheid tot zelfontplooiing, terwijl de mannen uit de lagere sociale strata vaker extrinsieke werkaspecten belangrijk vinden, zoals beloning of secundaire arbeidsvoorwaarden.

In het algemeen worden de bevindingen van Kohn dus bevestigd. Er is sprake van een monotoon stijgend verband tussen de sociale status en een oriëntatie op zelfbepaling.

De facto zijn we in de hierboven uitgevoerde analyses uitgegaan van een lineair additief statusmodel. In de komende paragrafen zullen we de alternatieve modellen onderzoeken.

3.2. Homogene versus heterogene statusgroepen

Het meest eenvoudige alternatieve model houdt in dat homogeen samengestelde status-groepen een minder grote spreiding in oriëntaties kennen dan heterogeen samengestelde status-groepen. De theoretische achtergrond hiervan zou men als volgt kunnen samenvatten. Bij sociale stratificatie gaat het om méér dan het eenvoudigweg optellen van de scores op een aantal indicatoren. Van een sociaal stratum is pas sprake indien kristallisatie optreedt van

een aantal status-indicatoren. Zo zouden we bijvoorbeeld pas kunnen spreken van een ongeschoold handarbeidersmilieu, indien zowel de man als de vrouw ongeschoold handarbeiders zijn, een laag opleidingsniveau hebben en bijvoorbeeld ook zelf uit een ongeschoold handarbeidersmilieu afkomstig zijn. Indien een dergelijke kristallisatie van status-indicatoren optreedt, zal er sprake zijn van een 'echt' sociaal stratum, met een eigen subcultuur en een daarbij passend waardenpatroon. In de overige gevallen kan men niet spreken van een 'typische' sociale status-groep en zal er derhalve sprake zijn van een meer divers waardenpatroon. Als hypothese kunnen we hieruit afleiden dat de variantie in waardenoriëntaties bij homogeen samengestelde status-groepen geringer zal zijn dan bij gelijksoortige heterogeen samengestelde status-groepen (homogeniteitshypothese).

Om te bepalen of een gezin tot een homogene of een heterogene status-groep behoort, gaan we na wat de scores zijn op de geselecteerde zes status-indicatoren (beroep en opleiding van beide echtgenoten, beroep kennissen, beroep opa). Idealiter spreken we van een homogene statusgroep, wanneer alle scores op deze zes status-indicatoren dezelfde waarde aannemen. Omdat deze werkwijze al snel leidt tot onvoldoende celvulling, hebben we de variantie in de waardenoriëntaties voor verschillende combinaties van status-indicatoren met elkaar vergeleken.

De daarbij gehanteerde werkwijze kunnen we het best verduidelijken aan de hand van een voorbeeld. Bij de combinatie van de status-indicatoren 'beroep vrouw' en 'beroep man' zijn in totaal $6 \times 6 = 36$ cellen te onderscheiden.

De diagonaal (1.1, 2.2, ..., 6.6) bevat de statushomogenen. Onder de diagonaal vinden we de statusgroepen waarbij de vrouw een hoger beroepsniveau heeft bereikt dan haar echtgenoot en boven de diagonaal vinden we de omgekeerde situatie: hier heeft de man een hoger beroepsniveau bereikt dan de

		Beroep man						
		laag 1	2	3	4	5	hoog 6	
Beroep vrouw	laag	1	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6
	2	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	
	3	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	
	4	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	
	5	5.1	5.2	5.3	5.4	5.5	5.6	
	hoog	6	6.1	6.2	6.3	6.4	6.5	6.6

Figuur 1. Statushomogene en statusheterogene groepen: verschillende combinaties.

vrouw. Zowel de groepen boven als onder de diagonaal duiden we aan met de term statusheterogenen.

We vergelijken nu de variantie in oriëntaties bij homogene statusgroepen met de variantie in vergelijkbare heterogene statusgroepen. De beide extreme homogene statusgroepen (1.1 en 6.6) blijven dus buiten de analyse omdat er geen heterogene statusgroepen zijn die dezelfde gemiddelde statusscore hebben. Immers, de heterogene statusgroepen die hier nog het dichtstbij liggen, de cellen 1.2, 2.1, 5.6 en 6.6, hebben een gemiddelde statusscore van respectievelijk $1\frac{1}{2}$ en $5\frac{1}{2}$.

Bij de overige homogene statusgroepen zijn wel vergelijkbare heterogene statusgroepen te vinden. Zo kan de statusgroep 2.2 vergeleken worden met de heterogene statusgroep opgebouwd uit de cellen 3.1 en 1.3 en kan de statusgroep 3.3 vergeleken worden met de groep die is opgebouwd uit de cellen 5.1, 4.2, 2.4 en 1.5. Heterogene statusgroepen die gemiddeld op de twee statusindicatoren geen geheel getal scoren (zoals 2.1, 1.2 etc.), worden derhalve ook buiten de analyse gehouden.

Van de vier resterende paren statusgroepen stellen we vervolgens de gemiddelde score op de waardenoriëntaties op nul, apart voor statushomogenen en statusheterogenen. De werkwijze is als volgt: a en b zijn de twee statusindicatoren, c is de gemiddelde status voor statushomogenen ($a = b$; $c = (a + b)/2$), d is de gemiddelde status voor statusheterogenen ($a = b$; $d = (a + b)/2$), i is het individu en y de waardenoriëntatie; vervolgens luiden de transformatieformules:

$y_{ic} - \bar{y}_{.c}$ voor statushomogenen

$y_{id} - \bar{y}_{.d}$ voor statusheterogenen

Nu geldt dus dat de waardenoriëntatie voor elke statusgroep gemiddeld '0' is. Op deze wijze kunnen de varianties binnen de groep statushomogenen direct vergeleken worden met de varianties binnen de groep statusheterogenen (vgl. Levene, 1960).

De analyse wordt uitgevoerd bij de zes afzonderlijke waardenoriëntaties voor acht relevante combinaties van statusindicatoren: 1. beroep man met beroep vrouw; 2. beroep man met opleiding man; 3. beroep man met opleiding vrouw; 4. beroep man met beroep kennissen; 5. beroep man met beroep vader van de vrouw; 6. opleiding man met opleiding vrouw; 7. opleiding man met beroep vrouw; en 8. beroep vrouw met opleiding vrouw.

We voeren nu 48 afzonderlijke 'Bartlett-Box' F-toetsen (Martin en Games, 1977) uit op homogene varianties, dat wil zeggen steeds een toetsing op de

hypothese dat de variantie in waardenoriëntaties bij de statushomogenen gelijk is aan de variantie bij de statusheterogenen. Het resultaat van deze analyse blijkt verrassend te zijn. De varianties zijn op een enkele uitzondering na (slechts 2 van de 48 toetsingen) niet significant verschillend. Dit betekent dat een groep individuen die weinig of geen discrepanties vertoont in statusindicatoren, een gelijke spreiding in waardenoriëntaties heeft als in een gemiddeld genomen vergelijkbare groep, waarbij deze discrepanties wel optreden. De homogeniteitshypothese moet derhalve verworpen worden.

3.3. Homogene midden-strata versus homogene extreme strata

De vraag is echter, of de kristallisatie van de status-indicatoren wel op elk status-niveau dezelfde consequenties voor het waardenpatroon heeft. Het werkmilieu en het academisch milieu zijn ideaaltypische milieus, waarbij men zich zo'n kristallisatie-effect kan voorstellen, bij de employés en zelfstandigen spreekt zo'n effect minder tot de verbeelding. Uiterekend de extreme statusgroepen (1.1 en 6.6) waren in de voorgaande analyse niet vertegenwoordigd. We zouden derhalve de stelling kunnen formuleren dat de homogeniteitshypothese wel opgaat voor het hogere en het lagere milieu, maar niet voor de middenklasse. In termen van varianties gesproken: binnen de groep statushomogenen is de variantie in waardenoriëntaties bij de extreem lage en extreem hoge statusgroepen geringer dan bij de middengroepen.

De uitvoering van deze analyse verloopt analoog aan het onderzoek naar het verschil tussen statushomogenen en statusheterogenen.

Ook nu echter vinden we in het algemeen geen ondersteuning voor onze hypothese dat extreme statusgroepen een homogener waardepatroon zouden kennen dan de zogenaamde middengroepen. Slechts in 5 van de 48 toetsingen bleek deze hypothese op te gaan, hetgeen voldoende reden vormt haar te verwerpen.

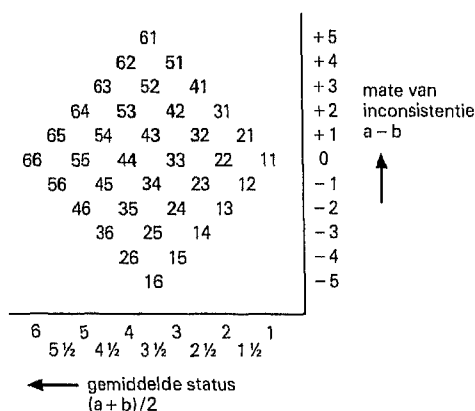
3.4. Inconsistentie-effecten

Nu zou het kunnen zijn dat onze assumptie dat heterogeen samengestelde status-groepen een grotere spreiding in oriëntaties hebben dan homogeen samengestelde status-groepen, niet klopt. Laten we eens terugkeren naar figuur 1 in paragraaf 3.2. Daar zien we dat de heterogeen samengestelde status-groepen bestaan uit 2 categorieën, de groepen afkomstig van boven en onder de diagonaal. Zo bestaat de heterogene statusgroep met gemiddelde score '2' uit de groepen 3.1 (vrouw heeft hoger beroepsprestige dan man) en

1.3 (man heeft hoger beroepsprestige dan vrouw). Een alternatief model zou daaruit kunnen bestaan dat de groepen 3.1 en 1.3 qua waardenoriëntaties weliswaar op elkaar lijken, maar dat het proces waarlangs ze tot deze waardenoriëntaties komen, verschillend is. De groep 3.1 zou zich met betrekking tot de waardenoriëntaties vooral richten op de statusgroep waartoe de vrouw behoort, terwijl in groep 1.3 men zich qua oriëntaties vooral zou laten leiden door het beroep van de man.

We kunnen dit model gemakkelijk uitbreiden naar andere vormen van status-inconsistentie: bij heterogeen samengestelde status-groepen oriënteren individuen zich op de hoogste van de twee status-groepen waartoe men behoort (dominantie-hypothese).

Dit inconsistentie-effect onderzoeken we aan de hand van het diamantmodel van Hope (Hope, 1975). Dit model kunnen we het beste toelichten aan de hand van het eerder gegeven voorbeeld. Daartoe wordt de matrix die is opgebouwd uit de indicatoren beroep vrouw en beroep man eerst 135° gedraaid. Dan krijgen we het volgende model:

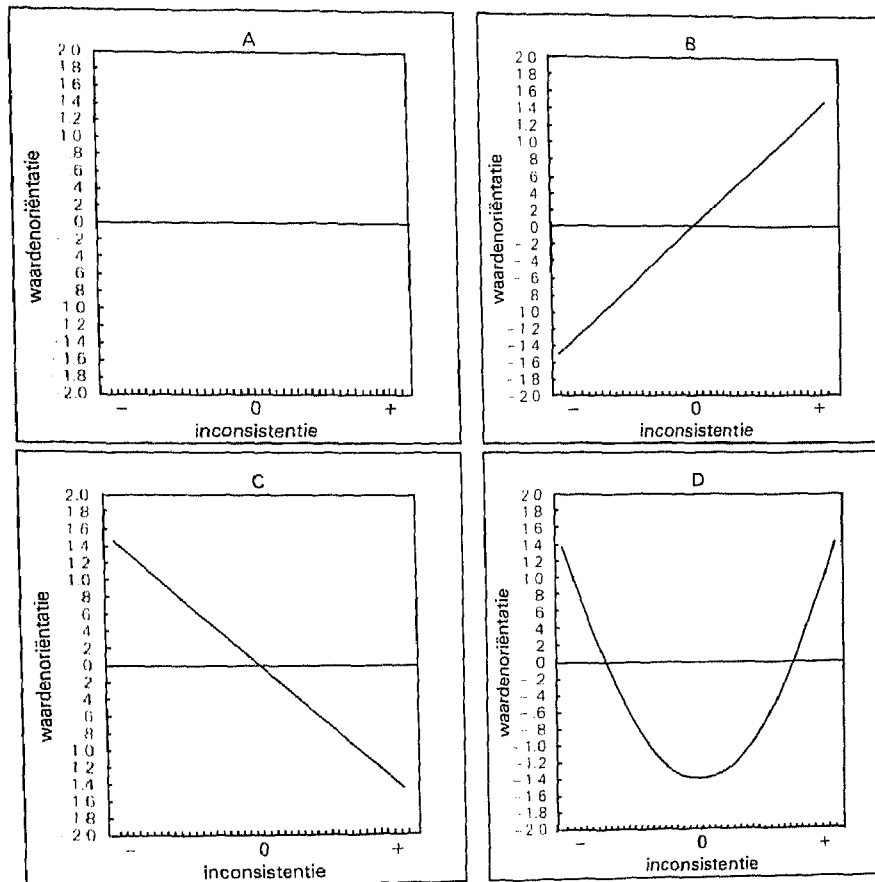

Figuur 2. Het diamantmodel.

Het kolomeffect representeert het gemiddelde status-effect van de indicatoren a en b, in het voorbeeld beroep vrouw en beroep man.²

Het rij-effect representeert het inconsistentie-effect. Geheel bovenin vinden we de statusgroepen waarbij de vrouw een hoger beroepsprestige heeft dan de man. In het midden staan de groepen waarbij geen statusinconsistentie optreedt (de homogene statusgroepen) en beneden vinden we de groepen waarbij de man een hoger beroepsprestige heeft dan de vrouw.

Het inconsistentie-effect kunnen we onderzoeken door het rij-effect te schatten in een variantie-analyse. Daarbij kan zich een aantal ideaaltypische situaties voordoen:

Figuur 3. Een typologie van mogelijke inconsistentie-effecten.

Indien situatie A zich voordoet, is er geen sprake van inconsistentie-effecten en kunnen we bovendien concluderen dat in het lineair additief model de status-indicatoren a en b hetzelfde gewicht hebben. Bij de situaties B en C is, anders dan Hope (1975) veronderstelt, geen sprake van een inconsistentie-effect, maar is het wel zo dat het gewicht van status-indicator a zwaarder,

respectievelijk lichter is dan het gewicht van status-indicator b.

Situatie D is een weergave van de dominantie-hypothese en vormt dus wel een specifieke afwijking van het lineair additief model. Indien deze situatie zich voordoet, oriënteren individuen zich op de hoogste van de twee statusgroepen waartoe ze behoren.

Analysetechnisch betekent het bovenstaande dat we de situaties A, B, C en D terug moeten vinden in een hogere orde polynoom die gefit wordt op de rijgemiddelden (de mate van inconsistentie). Precies gezegd beperken we ons tot de volgende polynoom, waarbij y een der waardenoriëntaties is, b_0 het intercept representeert en d de verschilscore (indicator a minus indicator b) vertegenwoordigt; de b_i zijn de diverse bijbehorende gewichten.

$$y = b_0 + b_1d^1 + b_2d^2$$

Situatie A doet zich voor als geen der termen anders dan het intercept b_0 significant is. Een effect van de lineaire term (eerste orde term) representeert situatie B dan wel C, terwijl een effect van de kwadratische term (tweede orde term) situatie D weerspiegelt. Ook nu voeren we de analyses uit voor de zes waardenoriëntaties bij acht combinaties van statusindicatoren.

De resultaten van de toetsing staan vermeld in tabel 2. Alleen de significantie van de F-waarden wordt vermeld.

Wanneer de dominantiehypothese (model D in de typologie) zou kloppen, dan moeten we dit terugvinden in significante 2e orde termen voor de ver-

Tabel 2. Significantie 1e en 2e orde termen van polynoom gefit op de rijgemiddelden.

	VROUW				MAN							
	WHVRO		MIJVRO		SEROL		WHMAN		MIJMAN		WERK	
	1e	2e	1e	2e	1e	2e	1e	2e	1e	2e	1e	2e
BERMAN/BERVRO	-	-	-	-	*	-	**	-	*	-	**	-
BERMAN/OPLMAN	-	**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BERMAN/OPLVRO	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	**	-
BERMAN/BERKEN	-	-	-	-	*	-	-	-	*	-	**	-
BERMAN/BEROPA	-	-	-	*	*	*	**	**	*	*	**	-
OPLMAN/OPLVRO	-	-	-	-	*	-	*	-	*	-	**	-
OPLMAN/BERVRO	*	-	-	-	**	-	**	-	**	-	**	-
BERVRO/OPLVRO	*	-	*	-	-	*	*	-	-	*	-	-

** significant op 1% niveau

* significant op 5% niveau

- niet significant

schilscore. Deze 2e orde termen blijken echter in slechts 5 van de mogelijke 48 toetsingen significant. In zijn algemeenheid moeten we de dominantiehypothese dus verwerpen. Alleen bij statusinconsistenties tussen generaties lijken we enige ondersteuning voor de hypothese te vinden: bij inconsistenties tussen beroep man en beroep vader van de vrouw blijken bij drie van de zes oriëntaties de verwachte inconsistente-effecten op te treden.

We kunnen nog twee andere belangrijke conclusies trekken over het onderzochte statusmodel. Om te beginnen blijken de gehanteerde statusindicatoren sterk te verschillen in gewicht, zoals duidelijk naar voren komt in het grote aantal significante 1e orde termen. Op zichzelf is dat nog niet zo verrassend en ook nog steeds in overeenstemming met het lineair additief model. Belangwekkender is dat deze ongelijke gewichten vooral lijken voor te komen waar het de oriëntaties van de man betreft (WHMAN, MIJMAN en WERK) en daarentegen overwegend afwezig zijn waar het oriëntaties van de vrouw betreft (WHVRO, MIJVRO en SEROL). Het lijkt er derhalve op dat het status-model verschillend gedefinieerd moet worden voor mannen en vrouwen; dit komt in de volgende paragraaf aan de orde.

3.5. Sociale context of persoonskarakteristieken?

Tot nu toe zijn we uitgegaan van modellen waarbij sociale stratificatie wordt opgevat als de inbedding van een individu in een sociale context. Daarbij zal de ene combinatie van indicatoren de waardenoriëntaties misschien beter voorspellen dan een andere combinatie, maar in beginsel was er geen reden om te veronderstellen dat voor een gegeven combinatie van indicatoren de verklaarde variantie voor mannen en vrouwen zou verschillen. Beide maken immers deel uit van dezelfde sociale context, die geïndiceerd wordt door variabelen als beroepsniveau man, beroepsniveau vrouw, beroepsniveau van kennissen etc.

Bij de laatste analyses hebben we aanwijzingen gevonden dat deze sociale context-gedachte niet helemaal opgaat en we misschien toe moeten naar een meer persoonsgeoriënteerd model. Het bleek immers dat het eigen beroep of de eigen opleiding van de man een groter gewicht in de schaal legt bij zijn eigen oriëntaties dan bij de oriëntaties van zijn vrouw.

De voorgaande analyses toonden bovendien aan dat grosso modo het lineair additief model, vergeleken met andere modellen, het er nog niet zo slecht afbrengt, althans waar het actuele statusindicatoren betreft. De inconsistente in status op een gegeven tijdstip heeft geen systematisch afzonderlijk effect op de waardenoriëntaties.

De vraag welke configuratie van persoonskarakteristieken de waardenoriëntaties nu het best voorspelt, kan derhalve met een lineair additief model beantwoord worden, zij het dat dit model verschilt per persoon (man respectievelijk vrouw).

Daartoe voeren we een stapsgewijze regressie-analyse uit, waarbij de betagewichten boven een significantieniveau van .05 uit dienen te komen. De resultaten staan in tabel 3.

Uit de tabel kan een eenduidig antwoord gedestilleerd worden op de vraag waar de beste voorspellers van waardenoriëntaties gezocht moeten worden: primair de opleiding van degene wiens waardenoriëntatie onderzocht wordt.

Dat het gemiddeld beroepsniveau van de kennissen nog een rol blijkt te spelen bij vier van de onderzochte waardenoriëntaties, moet vooral gezocht worden in de kennelijk relatieve onafhankelijkheid van deze voorspeller van de overige voorspellers. Met name binnen de groep directe statusindicatoren BERMAN, BERVRO, OPLVRO en OPLMAN treden redelijk hoge correlaties op, zodat multicollineariteit de zaak enigszins vertroebelt.

Dat is ook de reden waarom de causaliteitsvraag (wat bepaalt nu iemands waardenoriëntatie; de opleiding of het beroep?) moeilijk te beantwoorden is. Het zou immers kunnen zijn dat de beroepsgebonden variatie voor een belangrijk deel wordt 'wegverklaard' door de opleiding en dat de sterkere correlatie tussen opleiding en waarden voor een deel een artefact is van het feit dat opleiding beter te meten valt dan beroep.

Indien dit het geval zou zijn, zou voor alle waardenoriëntaties moeten gelden dat opleiding veel beter voorspelt dan beroep. We zien echter dat bij de variabele WERK (werkoriëntatie van de man) het beroep van de man wél een belangrijke invloed heeft. Het is niet toevallig dat uitgerekend deze oriëntatie dicht aanligt tegen de onafhankelijke variabele beroep.

Tabel 3. Stapsgewijze regressie van waardenoriëntaties op sociale status-indicatoren (alleen significante beta's opgenomen; $p > .05$).

	WHVRO	MIJVRO	SEROL	WHMAN	MIJMAN	WERK
BERMAN	—	—	—	—	—	.22
BERVRO	—	—	—	—	—	—
BERKEN	.12	.16	—	.19	.16	—
BEROPA	—	.11	—	—	—	—
OPLMAN	.17	—	—	.22	.25	.31
OPLVRO	.29	.27	.40	—	.18	—
multiple R	.50	.45	.40	.37	.50	.49

Dit wijst erop dat de prioriteit van opleiding boven beroep in de bepaling van iemands waardenoriëntatie geen artefact is van multicollineariteit, maar ook reëel aanwezig is. Dit betekent dat meer algemene waarden, zoals die bestaan ten aanzien van opvoeding, taakverdeling in het gezin of maatschappij, vooral worden vastgelegd door de opleiding die iemand gevolgd heeft, terwijl oriëntaties die te maken hebben met beroep(suitoefening) daarnaast ook door het beroep worden bepaald.

4. Conclusie

Waardenoriëntaties, i.c. de visies van individuen op de sociale werkelijkheid, worden sterk gekleurd door de maatschappelijke positie. Naarmate die positie hoger is, staat men meer zelfbepalingswaarden voor, terwijl het bezetten van een lagere positie gepaard gaat met meer conformistische oriëntaties. Dit geldt voor oriëntaties die op zeer uiteenlopende aspecten betrekking hebben, zoals de visie op afwijkend gedrag, de visie op werk en op opvoedingsdoelstellingen, maar ook op de gewenste rolverdeling tussen mannen en vrouwen.

In de analyse hebben we het lineair additief model dat ten grondslag ligt aan de relatie tussen sociale positie en waardenoriëntatie, geconfronteerd met een aantal alternatieve modellen. De homogeniteitshypothese werd niet bevestigd, dat wil zeggen we konden geen empirisch bewijs vinden voor de stelling dat homogene samengestelde statusgroepen een geringere spreiding in oriëntaties kennen dan heterogene samengestelde groepen. Ook effecten van status-inconsistenties (de dominantie-hypothese) werden niet of nauwelijks teruggevonden, met uitzondering van een effect van inconsistenties tussen generaties.

Hoewel de alternatieve modellen in hun algemeenheid dus verworpen moeten worden, bleek ook het lineair additief model niet helemaal bij de data te passen. Voorts blijkt dat sociale referenties, zoals het milieu van herkomst, het beroeps- of opleidingsniveau van de partner of van kennissen, niet het gewicht in de schaal leggen dat vaak wordt verondersteld. Het zijn vooral de persoonsgebonden karakteristieken, zoals de eigen opleiding en het zelf uitgeoefende beroep, die de waardenoriëntaties het beste voorspellen. Dat geldt zonder uitzondering voor de mannelijke partner in gezinsverband; voor de vrouw geldt dat ook de karakteristieken van de partner van redelijk veel belang zijn.

In een dergelijk individueel model speelt de eigen opleiding die iemand gevolgd heeft, een belangrijker rol dan het beroep dat door hem of haar wordt

uitgeoefend. Het heeft er alle schijn van dat meer algemene waardenoriëntaties vooral worden vastgelegd door de opleiding, terwijl oriëntaties die te maken hebben met het werk zelf, naast de opleiding ook door het beroep worden bepaald. Deze bevinding spoort met het door anderen gevonden verschijnsel dat het opleidingsniveau van ouders de schoolloopbaan van kinderen beter voorspelt dan het beroepsniveau.

Bovenstaande bevindingen vormen een pleidooi voor de stelling dat de maatschappelijke kansen van kinderen niet alleen door materiële hulpbronnen van ouders (bezit, inkomen), maar vooral ook door culturele hulpbronnen binnen het gezin (opleiding ouders) worden bepaald (vergelijk De Graaf, 1987).

Noten

1. De variabelen zijn als volgt te omschrijven:

- OPLMAN : opleidingsniveau van de man, gecodeerd op een 6-punts schaal, lopend van uitsluitend lager onderwijs (1) tot HBO of universitair onderwijs (6).
- OPLVRO : opleidingsniveau van de vrouw, idem.
- BERMAN : beroepsniveau van de man, gecodeerd volgens de ITS-beroepenklapper. Om een monotone relatie te krijgen met de afhankelijke variabelen in het model zijn de categorieën 3 (lagere employés) en 4 (kleine zelfstandigen) van plaats verwisseld. De schaal loopt van 1 (ongeschoolde arbeid) tot 6 (hogere beroepen).
- BERVRO : beroepsniveau van de vrouw, idem.
- BEROPA : beroepsniveau van de vader van de vrouw, idem.
- BERKEN : gemiddeld beroepsniveau van de (maximaal) drie belangrijkste kennissen, afgerond op het nabij gelegen gehele getal.
- SES : sociaal-economische status van het gezin, gebaseerd op het gemiddelde van het opleidingsniveau van de man en de vrouw en het beroepsniveau van beide echtgenoten, afgerond op het nabij gelegen gehele getal. De schaal loopt van 1 (laag) tot 6 (hoog).
- WHMAN : hiërarchie van opvoedingswaarden van de man. De schaal is een bewerkte versie van de desbetreffende schaal van Kohn (1969) en bestaat uit vijf zelfbepalingsitems en vijf conformiteitsitems. Gevraagd is om de items te ordenen in volgorde van belangrijkheid. De minimale score '0' duidt op een conformistische oriëntatie van de man in de opvoeding van de kinderen, de score '6' duidt op een sterke oriëntatie in de richting van zelfbepaling.
- WHVRO : hiërarchie van opvoedingswaarden van de vrouw, idem.
- MIJMAN : maatschappelijke oriëntatie van de man. Mokka-schaal, bestaande uit 6 items. De minimale score '0' duidt op een conformistische oriëntatie, de maximale score '6' op een zelfbepalingsoriëntatie ten aanzien van de maatschappij.
- MIJVRO : maatschappelijke oriëntatie van de vrouw, idem, maar nu bestaande uit 5 items, zodat de range loopt van 0 tot 5.
- SEROL : sekseroloriëntatie van de vrouw. Mokka-schaal bestaande uit 14 items. De minimale score '0' duidt op een traditionele oriëntatie ten aanzien van rolsegrega-

tie tussen mannen en vrouwen, terwijl de maximale score '14' duidt op een progressieve, sekseroldoorbrekende oriëntatie.

WERK : werkorientatie van de man. De schaal is ontleend aan Kohn (1969) en omvat 4 items die betrekking hebben op intrinsieke kwaliteiten van het werk en 11 items die op extrinsieke kwaliteiten betrekking hebben. Gevraagd is de items te ordenen in volgorde van belangrijkheid.

Per respondent is een totaalscore berekend waarbij de minimumscore '48' duidt op een extrinsieke oriëntatie op werk en de maximale score '72' op een intrinsieke oriëntatie.

Voor een uitgebreide beschrijving van de variabelen verwijzen we naar Meijnen (1977) en naar Bosker, Van der Velden en Hofman (1985).

2. Sobel (1981) geeft terecht aan dat deze interpretatie van het kolomeffect niet geheel correct is. Aangezien wij uitsluitend in het rij-effect geïnteresseerd zijn, laten we deze kritiek verder onbesproken.

Literatuur

- Bernstein, B., & W. Brandis (1970). Social class differences in communication and control. In: W. Brandis e.a., *Social class, language and communication*. London.
- Bertram, H. (1981). *Sozialstruktur und Sozialisation. Zur mikrosoziologischen Analyse von Chancenungleichheit*. Darmstadt und Neuwied.
- Bosker, R.J., W.H.A. Hofman & R.K.W. van der Velden (1985). *Een generatie geselecteerd. Deel I: De loopbanen*. RION, Groningen.
- Bosker, R.J., R.K.W. van der Velden & W.H.A. Hofman (1985). *Een generatie geselecteerd. Deel II: Technisch rapport leerlingen en ouders*. RION, Groningen.
- Graaf, P.M. (1987). *De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloopbanen*. Nijmegen.
- Haller, A.O. (1985). Review essay: Articulating stratification and personality. *American Journal of Sociology*, 91, nr. 2, 425-431.
- Heek, F. van (1968). *Het verborgen talent*. Meppel.
- Hope, K. (1975). Models of status inconsistency and social mobility effects. *American Sociological Review*, 40, 322-343.
- Jansen, H. (1983). Klasse- en sekse-specificiteit in de waardering van conformiteit en zelfbepaling. Enkele ervaringen met de schaal van Kohn. *Sociologische Gids*, 30, no. 1, 37-44.
- Keppel, G. (1982). *Design and analysis*. Englewood Cliffs, New Jersey.
- Kohn, M.L. (1977). *Class and conformity*. Chicago.
- Kohn, M.L. (1981). Personality, occupation and social stratification: a frame of reference. *Research in social stratification and mobility*, 1, 267-297.
- Kohn, M.L., & C. Schooler (1985). *Work and Personality. An inquiry into the impact of social stratification*. Homewood.
- Lenski, G.E. (1954). Status crystallization: a non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*, 19, 405-413.
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. In: Olkin (Ed.), *Contributions to probability and statistics*. Stanford, p. 278-292.
- Martin, C.G., & P.A. Games (1977). Anova tests for homogeneity of variance: Nonnormality and unequal samples. *Journal of Educational Statistics*, 2, 187-206.

- Meijnen, G.W. (1977). *Maatschappelijke achtergronden van intellectuele ontwikkeling*. Groningen.
- Meijnen, G.W. (1984). *Van zes tot twaalf*. SVO-reeks no. 79. Harlingen.
- Miller, J., K.M. Slomczynski & M.L. Kohn (1985). Continuity of learning-generalization: the effect of job on men's intellectual process in the United States and Poland. *American Journal of Sociology*, 91, no. 3, 593-615.
- Nijhof, G. (1979). *Sociale ongelijkheid en psychische storingen*. Nijmegen.
- Oeverman, U. (1972). *Sprache und Soziale Herkunft*. Frankfurt am Main.
- Sobel, M.E. (1981). Diagonal mobility models: a substantively motivated class of designs for the analysis of mobility effects. *American Sociological Review*, 46, 893-906.
- Tax, L.C.M.M. (1982). *Waarden, mentaliteit en beroep*. Lisse.